

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך כא, תש"ל

לשוננו לעם

קונטרסים עממיים לענייני לשון
בעריכת ע' איתן ומ' מדין

מחזור כא, קונטרס ד—ה (רד—רה) אדר שני תש"ל

שמונים שנה

תר"ן — תש"ל

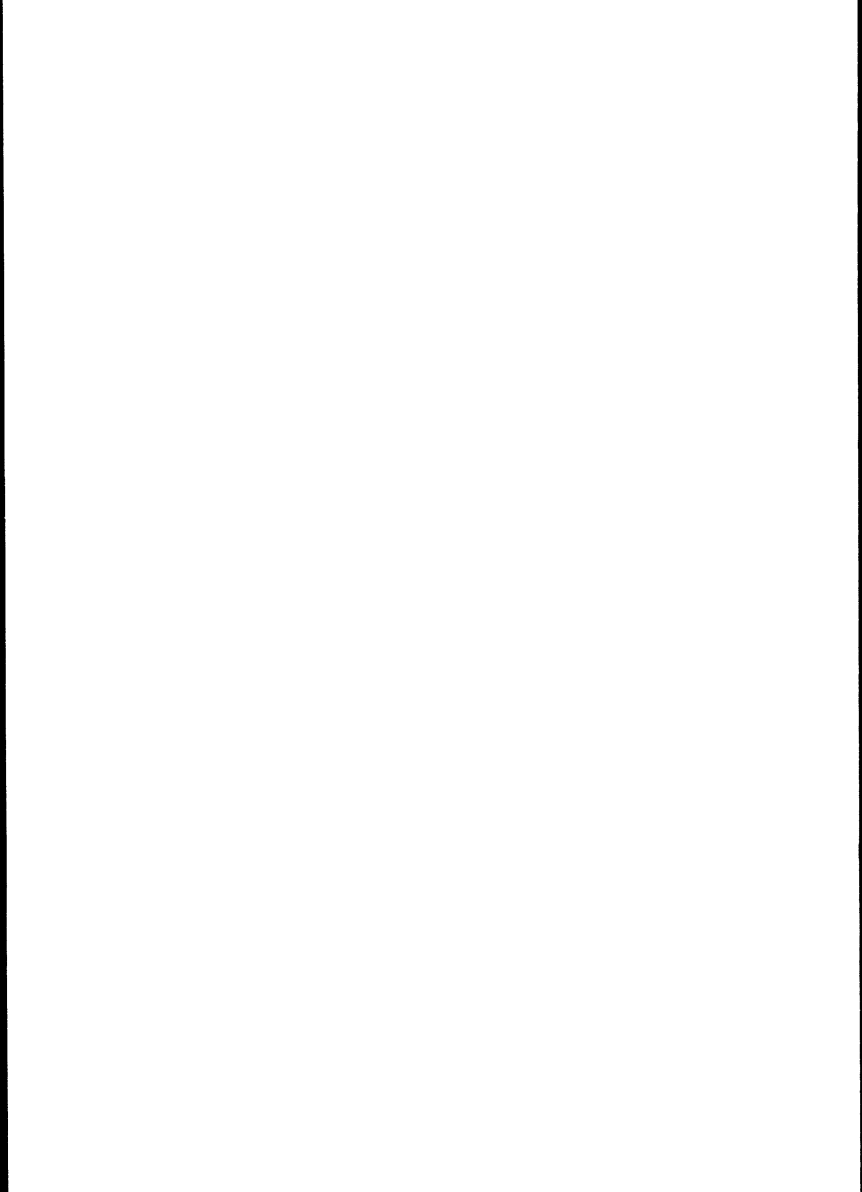
מאת

ראובן סיוון

הוצאת המזכירות המדעית של האקדמיה ללשון העברית
ירושלים

תוכן העניינים

ה	הקדמה
ז	פרק א: חברת 'שפה ברורה'
י	פרק ב: הכשרת הלבבות
יג	פרק ג: חינוך בעברית
יח	פרק ד: ההברה והמבטא
כא	פרק ה: כתיב ותעתיק
כה	פרק ו: 'מלים חדשות' בעיתונים
ל	פרק ז: ועד הלשון בפעולתו
לד	פרק ח: שאלת הרחבת הלשון
לז	פרק ט: מלחמת השפות
מ	פרק י: בימי 'הבית הלאומי'
מד	פרק יא: האקדמיה ללשון העברית

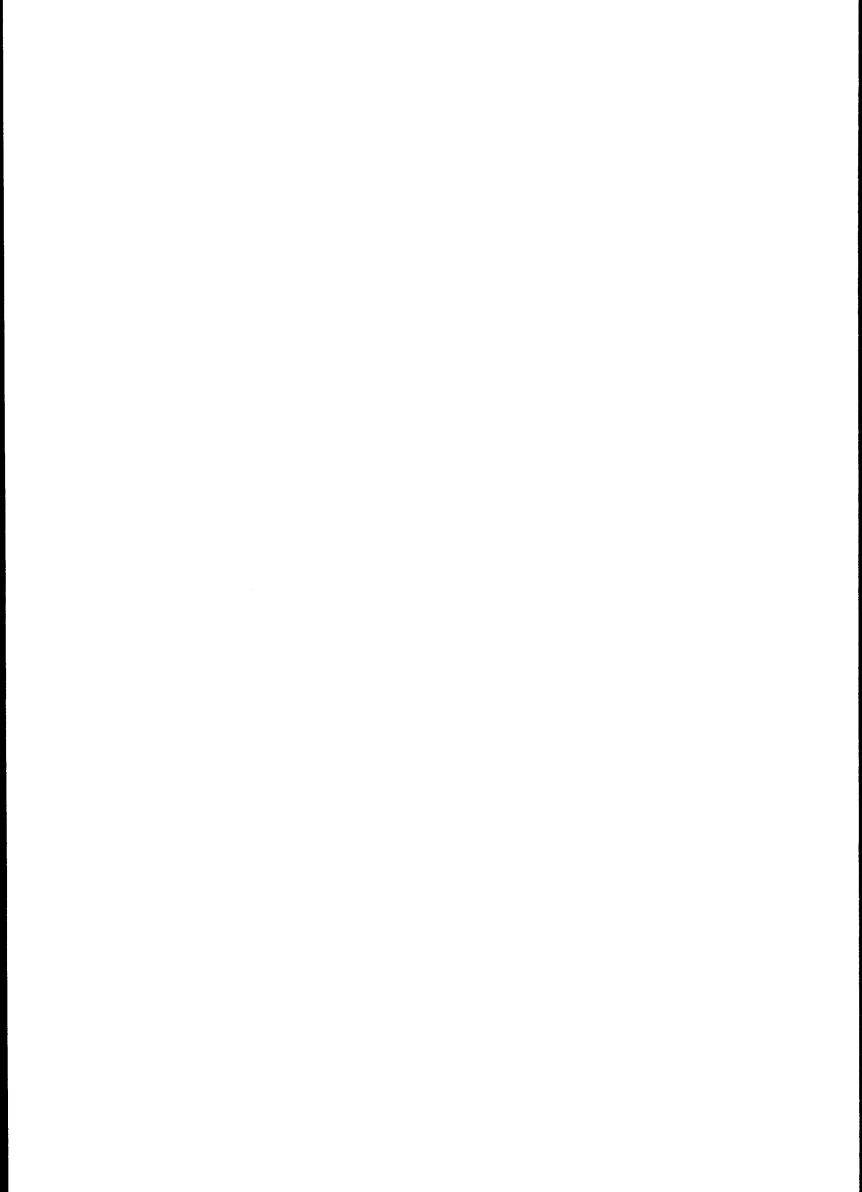

הקדמה

בקונטרס זה, המיועד לנוער ולעם, מבקש אני לספר על פרשיות בתולדותיו של המוסד העליון ללשון, שאנו חוגגים עתה את שנת השמונים לייסודו, ועל שלבים בחידושו של הדיבור העברי ושל החינוך בעברית.

לציון מעשי הראשונים וממשיכיהם הוציאה האקדמיה ללשון העברית השנה שלושה פרסומים: לקט תעודות לתולדות ועד הלשון והאקדמיה ללשון העברית, תר"ן-תש"ל, ולחידוש הדיבור העברי; מונחים עבריים למקצועותיהם, סקירת פעולתם של ועד הלשון ושל האקדמיה ללשון העברית בקביעת מונחים, תר"ן-תש"ל; זכרונות ועד הלשון העברית, מחברת א' (תרע"ב. מהדורה מצולמת). בפרסומים אלה נעזרתי בחיבור קונטרס זה. ציינתי בהערות הלואי אף שמות חיבורים אחרים, שנסתייעתי בהם.

נאים דברים כשהם יוצאים מפי עושיהם. לפיכך הבאתי בהרצאת המעשים, לעתים קרובות, את דברי פועליהם פלשונם, רק את הכתיב מילאתי. הכתיב שבחוברת זו אחד הוא, והוא הכתיב לדברים לא מנוקדים, שעליו סמכה האקדמיה ללשון העברית את ידה בהחלטתה מניסן תשכ"ח, לרבות נקודות וי"ו חולם (i) ושורק (j), בכ"פ דגושות (בכ"פ), שי"ן שמאלית (ש) וה"א מפיך (ה).

פרק א: חברת שפה ברורה

כל הקבוצה בארץ ישראל... ומדבר בלשון הקודש
מובטח לו שהוא מחיי עולם הבא.

(ירושלמי, שבת פ"א, הלכה ג')

מכאן אמרו: כשהתינוק מתחיל לדבר, אביו מדבר
עמו לשון הקודש... ואם אין מדבר עמו לשון
הקודש... ראוי לו כאילו קוברו...

(ספרי. הובא ברש"י פרשת עקב)

בשתי מימרות חזל אלה הכתירה 'חברת שפה ברורה',
שנסודה בירושלים בסוף תרמ"ט, את הכרזתה הפומבית על
ייסודה.

תכלית החברה, נאמר בהכרזה, בסעיף ב', "לשרש מקרב
היהודים יושבי ארץ ישראל את לשונות העילגים, הזשרגון
האשפנוי והספרדי וכו', המחלקות את לבות המדברים אותם
ועושים אותם כמו לו היו בני עמים שונים, וגורמות פירוד לבבות
נורא, בדעות ונימוסים ומנהגים, עד שהספרדי יקרא 'יהודי' רק
לספרדי, והאשפנוי יקרא 'יהודי' לאשפנוי ולא לספרדי, פידוע.
והפירוד הזה הוא שעומד לשטן לכל דבר טוב ומועיל בחיינו
הגשמיים והרוחניים. ולשונות העילגים האלה עושים אותנו לצחוק
וללעג ולקלס ולבזיון לשכנינו ולעיני כל העמים וגורמות שנאה
וקנאה והתנגדות בין בני העדות השונות, וחסרי אונים אנו בגלל
זה למלא חובתנו לארץ מולדתנו...".¹

החברה תשפור נשים יודעות לדבר עברית... והן תלמדנה

1. 'לקט תעודות', עמ' 20.

את הנשים והבנות... וכן בבתי הלימוד לבנות... והחברה גם
"תשתדל, שבבתי תלמוד תורה וביתר בתי הלימוד לבנים ובנות
ילמדו וירגילו את התלמידים והתלמידות לדבר עברית...".²

והחברה, העתידה להיות יסוד לַעַד הלשון העברית,
מבטיחה, שתדפיס "לפי כוחה... ספרי מלים קטני הכמות,
שיכילו המלים הנצרכות לדיבור הרגיל בחיי כל יום ויום בענייני
הבית והמסחר... ועד ספרות מיוחד... יחפש בגווי כל
הספרות העברית והוציא משם כל המלים העבריות... למען
תהיינה ידועות לכל אדם... אף יבחן הועד וייצור מלים חדשות
ובא במגע ומשא אודות זה עם טובי המדקדקים והסופרים
בלשוננו לבוא לידי הסכמה אחת... החברה תחזק ידי כל איש
אשר יחפוץ להביא הדיבור בלשון עברית בביתו בכל אשר
תוכל ותחפש בכל האמצעים איך להקל הדבר הזה...".³

וההכרזה מסיימת: "...ידוע ידענו היטב פי המלאכה מרובה
וקשה. ידענו כל המכשולים וההתנגדות והמניעות אשר נפגוש
על דרכנו, ושנים רבות תעבורנה עד אשר נחל לראות פרי.
אבל בטוחים אנו, כי סוף סוף חפצנו זה יצלח בידינו, והביא
אתו אחדות ואֶחָוָה בישראל. עלינו להתחיל במלאכה הגדולה
הזאת, מלאכה גדולה וקדושה, אשר תנחיל תפארת וכבוד לכל
העוֹסְקִים בה ושמים יזכר לזכר עולם בדברי ימינו...".⁴

2. שם, עמ' 21.

3. שם, שם.

4. שם, שם.

וכך חותמים מייסדי החברה: נאום ונאום הצב"י הצעיר

באלפי ישראל יעקב מאיר ס"ט⁴

בן-יהודה עורך 'הצב"י'

חיים הירשענוואהן

חיים קלמי ס"ט⁵

כך נוסדה בירושלים, לפני שמונים שנה, 'חברת שפה

ברורה', הדוגלת בהתנגדות ל'ז'רגונים' האשכנזי והספרדי...

והמציבה לה למטרה את החייאת הדיבור העברי כדי להביא

'אחדות ואחזה בישראל'.

4. הוא הרב יעקב מאיר, שהיה לאחר שנים ראשון לציון,

הרב הראשי לארץ ישראל.

5. שם, עמ' 20.

פרק ב: הכשרת הלבבות

שנת תר"ן, שבה התחילה לפעול החברה 'שפה ברורה' ויועד הספרות' שלידה, נחשבת לשנת ייסודו של ועד הלשון. מאורע זה מסמל גם את חידוש הדיבור העברי. ודאי שדיבור עברי מחדש נשמע בארץ ישראל, ואף בחוץ לארץ, זעיר שם זעיר שם, גם לפני כן; אבל משהוקמה החברה 'שפה ברורה' בירושלים, נוסד לראשונה גוף ציבורי מאורגן, שהציב לו מטרה אחת ויחידה: להחיות את הדיבור העברי ולהפיצו. החברה צירפה ליועד הספרות' שלה מורים, חכמים ומביני לשון ובהם, מלבד המייסדים הנ"ל, גם דוד ילין תרכ"ד-תש"ב, שמאז היה מראשי ועד הלשון והתנועה להחייאת הדיבור העברי יותר מיובל שנים; זאב יעבץ תר"ח-תרפ"ד הסופר וההיסטוריון, שבאותן השנים הוציא בירושלים ובנרשה קבצים ספרותיים, שעסקו גם בחקרי לשון; אברהם משה לוניץ תרט"ו-תרע"ח חוקר הארץ, בעל שנתוני 'ירושלים', ויחיאל מיכל פינס תר"ד-תרע"ג חוקר ומלומד, שעסק הרבה בבניין ארץ ישראל בחומר וברוח¹. האות, שניתן מירושלים, עורר הד אף בחוץ לארץ. אנודות 'שפה ברורה', 'שפתנו אתנו', 'חובבי שפת עבר' וכיוצא באלה, שביקשו להפיץ את הדיבור העברי, הוקמו ברחבי התפוצות, תחילה בריפווי היהודים הגדולים של רוסיה ומזרח אירופה ואחר כך בארצות אירופה האחרות ובאמריקה².

1. 'לקט תעודות, עמ' 24.

2. 'חלוצי הדיבור העברי בארצות הגולה' מאת ישראל קלוזנר,

'לשוננו לעם' קמג-קמד.

לייסוד 'שפה ברורה' וועד הלשון ולהתחלת הדיבור העברי בבית, ברחוב ובבית הספר קדמה תנועה לאומית, שהכשירה את הלבבות. מחוללה של תנועה זו היה אליעזר בן-יהודה תר"ח-תרפ"ג. בן-יהודה היה הראשון בין מנהיגי תנועת התחייה, שהכריזו כי השיבה ללשון חייבת לבוא עם השיבה לארץ ורק כך תבוא הגאולה לעם. "כמו שהיהודים אינם יכולים להיות עם חי באמת אלא בשוכם לארץ האבות, כן אינם יכולים להיות עם חי אלא בשוכם ללשון האבות ולהשתמש בה לא בלבד בספר, בדברים שבקדושה ובחכמה בלבד... אלא דוקא בדיבור פה, מגדולם ועד קטנם, גשים וטף, בחור ובתולה, בכל ענייני החיים ובכל שעות היום והלילה, בכל הגויים, גוי גוי בלשונו."³

... בפעם הראשונה סחתי אז בערך בתר"ם, בפאריס עברית. הן אמנם עוד בימים הראשונים של 'ההשכלה' שלי, באחת העיירות הקטנות של ליטה, אחרי אשר טעמתי את הטעם הראשון של הספרות החדשה, אחרי אשר קראתי בסתר את 'אהבת ציון' ואת 'אשמת שומרון', התעוררה בנפשי תשוקה גם לדבר עברית, ממש כמו אמנון ותמר ושאר הבחורים והבתולות שפגשתי בעולם החדש ההוא; ומפעם לפעם הייתי יוצא עם אחד מחבריי, שידע סודי, מחוץ לעיר בשדה, ובהיחבא, בגנבה, בפחד וברעדה פן ישמעו הבריות, סחנו בלשון הקודש, אבל זה היה מעשה ילדות. סחנו על אהבת אמנון ותמר ועל תעלולי עזריקם וכיוצא בדברים

3. 'לקט תעודות', עמ' 14.

האלה, ופעמים על מעשים קטנים מתוך ד' אמות של עולמו
הקטן הצר והדל. אבל עתה זה היה מעשה מדיני, בעצם
המרפז המדיני של העולם הגדול, בתוך שאון החיים המדיניים
בכל תוקפם, וסחתי על המאורעות המדיניים הגדולים ועל מעשי
החיים הגדולים. וכל זה בעברית!^{3א}

בלהט רב מתמסר בן־יהודה להגשמת רעיונו. בסוף
תרמ"א עולה הוא לירושלים. פה מקבלים עליהם הוא ואשתו
וידידיו הקרובים, שמכאן ואילך ידברו ביניהם רק עברית, ומאז
ועד מותו בתרפ"ג, במשך ארבעים ושתיים שנה, מקדיש בן־
יהודה את חייו להגשמת רעיונו. הוא שוקד להפיץ את הדיבור
העברי ומסתייע לשם כך בעיתונים שונים, שהוא מוציא
בירושלים; הוא עומד בראש ועד הלשון, מייסודו בתר"ן, ומנהל
את עבודתו במחקר ובהפצת הלשון; והוא עושה לילות כימים
בחיבור מילון עברי גדול.

שמו של אליעזר בן־יהודה ייזכר בתולדות ישראל כמחיה
הדיבור העברי בתקופתנו.⁴

3א. שם, עמ' 15.

4. ראה גם חוברתי 'חידושי המלים של א' בן־יהודה', 'לשוננו
לעם' קיד-קטו (תשכ"א).

פרק ג: חינוך בעברית

מחיי הדיבור העברי ידעו היטב, שבלא חינוך עברי אין תקוה לתקומת הלשון. בן-יהודה הדגיש במאמריו עניין זה, ואף הוא עצמו היה מן המורים הראשונים, שלימדו 'עברית בעברית' בירושלים. אף מייסדי 'שפה ברורה' הכריזו, שחינוך הבנים בעברית יהא עיקר מעיינם. בתי ספר מועטים היו אז בערי הארץ ובמושבותיה, אך מוריהם היו חדורי התלהבות ומרץ, ורצונם היה עז לדבב שפתי תינוקות של בית רבן עברית, ליצור מה שהיה אז כמעט יצירת יש מאין.

המורה והסופר דוד יודילוביץ תרנ"ג-תש"ג איש ביל"ג, שהיה ידידו ועוזרו של בן-יהודה בעבודתו העיתונאית והבלשנית, רשם את זיכרון הדברים של אספות המורים במושבות בשנים תרנ"ב-תרנ"ד ופרסמו שנים רבות אחר כך ב'פתבים לתולדות חיבת ציון', שערך א"א דרויאנוב. זהו חומר נאמן מעניין ביותר לתולדות החינוך ולהחייאת הדיבור העברי.

קוראים אנו שם את דברי 'האדון בילקינד' ישראל בלקינד, תרפ"א-תרפ"ט, מראשי ביל"ג 'כי את השפה הזאת עברית צריכים כל התלמידים, הן בערים והן במושבות, ללמוד בכל תוקף ועוז ולעשותה שגורה בפי כל הדור החדש ולשימה לשפה מדוברת בכל ארץ ישראל'. . . כי נחוץ גם כן ללמד לילד את כל השמות מכל העצמים והדברים שהוא רואה סביבו בבית הספר ובית אביו ואמו, כלמשל: שולחן, בקבוק, אב, בן, עט, יד, רגל וכדו'.

1. 'לקט תעודות', עמ' 94.

וגם שיחות קצרות בעל פה: פוא הנה, אני רוצה לשתות וכאלה². ועל טענת 'האדון גורדון', פי "לא נוכל להכניס החכמות הכלליות בבתי הספר בלשון עברית... יען פי חסרים לנו שמות רבים על כל חכמות הכימיה וטבע ועוד"³ משיב 'האדון גרזובסקי' יהודה גרזובסקי-גור, תרכ"ב-תש"י, בעל המילון הידוע, חבר ועד הלשון: "אם ילמוד הילד את הידיעות בלשון אחרת... אזי לא ידע לדבר בלשוננו, כמו אנחנו שלמדנו עברית היטב ולדבר בה לא ידענו ועד היום קשה לנו..."⁴ וד' יודילוביץ: "הרעיון אשר קם עתה בישראל ונשרש בלב רבים מעמנו, להחיות את לשון עברית העתיקה ולעשותה לשפה מדוברת, ראוי והגון עתה להתבונן אליו במקום הזה ביתר שאת: כיום הזה אין לישראל לא בתי משפט, בתי עם וממשלה, לא שוק ובורסה עברים, לא ארץ ולא מקום מסחר על כדור הארץ, אשר נוכל להראות עליו פי שמה גשמש ונתפתח ונתמיד לדבר בעברית, למען נתרגל בה פי תהיה בפינו ללשון מדוברת. כל אלה אין לנו, ומקום לדבר בלשוננו, על פי הניסיון היומי, אין לנו; ואך פינה קטנה אחת, מקום לא גדול אחד נשאר לנו, אשר בו התקוה, בו כל מבטחנו, פי ממנו תצא הלשון והייתה למדוברת בפיות בני ישראל ובנותיו, אשר המה יוכלו להביאה אחר כך אל השוק, אל המסחר, אל בית העם ואל דרך החיים, והמקום הזה הוא בית

2. 'פתבים לתולדות חיבת ציון ויישוב א"י בעריכת א"א דרויאנוב,

כרך ג', עמ' 967.

3. 'לקט תעודות', עמ' 95.

4. שם, שם.

הספר... אבל אם גם בבית הוזה נבביל זכויותיה, נבריה בעדה דלתות, נציב לה גבולים, המדעים נרחיק ממנה, מפני הדיבור נפחד, ונירא לדבר במהירות, אולי תפליט שפתנו איזה שגיאות הלשון, אזי לשוא כל עמלנו, והחיה בל נחיה אותה!⁵
 "ויוסף האדון חומה ברוך חומה, תר"ט-תר"ף, מורה ורב לאמור:
 אם רק ישימו המורים לב ובכל עוז ישתדלו גם כן להמציא המלים והמבטאים הנכונים להספיר לנער את כל הדברים בעברית..."⁶

"אז יקום האדון הורביץ אריה ליב הורביץ מעקרון, תרכ"ב-תרמ"ז ויאמר: .. והנה אנחנו מורי ילדי ארץ ישראל נוכל להעיד על פי הניסיונות, שנתנסינו פה, כי הדבר הזה אפשר ואפשר. אנחנו מורי ארץ-ישראל מלמדים כתבי הקודש ומבארים בעברית, ואפילו תהילים; דברי שיר ומליצה הננו מפרשים לילדים בעברית ומבינים להם הדבר, והמה יודעים הפול, בכל גונו וצבעיו הדקים מן הדקים, ולכן ברור לנו, כי גם החכמות וכל המדעים, כחשבון, דברי הימים, מדע הארצות לא ימנעו מהבין באר היטב"⁷.

אחד-העם, ראש המדברים בתנועת התחייה, שביקר בארץ-ישראל פעמים אחדות כדי לעמוד על בעיות התנועה מקרוב, עדיין מסתייג בתרנ"ב מלימוד 'כל המדעים בעברית'. 'מרחוק כל זה יפה ונעים, אבל השומע באוזניו, איך יגממו

5. שם, שם.

6. שם, שם.

7. שם, עמ' 96.

בלשונם המורים והתלמידים יחד, מחסרון מלים ומבטאים, הוא מרגיש מיד, כי 'הדיבור' הזה לא יוכל לעזור בלבן של המדבר או השומע רגש של כבוד ואהבה אל השפה המצומצמת, והשכל הרך של הילד (הלומד עם זה על הרוב גם צרפתית) ירגיש עוד ביתר עוז את הפבלים המלאכותיים, אשר ישים עליו הדיבור העברי... ובסופו של דבר יוצאים הילדים מבית הספר בידיעות צנומות ומקוטעות, וכל רכושם הרוחני הוא אוצר מלים עברי עם איזו קרעים מעניינים שונים, עברים וכלליים, שלא נקלטו היטב במוחם⁸. מפל מקום בתרעב מודה אחד-העם, שטעה כשלא האמין כי אלה המורים היחידים, אשר נשאו בלבם את האידיאל הגדול של חינוך עברי בלשון עברית והתחילו להגשימו במעשה בכוחם המצומצם, - פי הם יצליחו באמת להולל 'מהפכה' רוחנית כזו בעולמנו... עתה באתי וראיתי כי באמת עשה ה' ביטחון' נפלאות. 'חינוך עברי בלשון עברית' אינו עוד 'אידיאל' בארץ ישראל, אלא עצם החיים, חיוון טבעי, שמציאותו מוכרחת, וביטולו לא יצויר עוד... מי שרואה כל זה עכשיו ויודע כמו כן, מה היה המצב לפניו, הוא מוכרח להודות, כי אמנם 'מהפכה' נהייתה בארץ, והמורה העברי ניצח...⁹

המהפכה בחינוך בארץ השפיעה גם על הגולה, וניצני חינוך עברי נראו ברוסיה ובמזרח אירופה. 'השיטה הטבעית' והוראת 'עברית בעברית' נעשו לסיסמאות מחנכים, מייסדי 'החדר

8. שם, עמ' 98.

9. שם, עמ' 103.

המתוקן', וממנו צמחה אחר כך מערכת בתי הספר העבריים של 'תרבות', שנתחסלה רק עם שואת אירופה.

מספר קדיש יהודה סילמן תרמ"א-תרצ"ח, מראשוני המורים ב'חדר המתוקן' ברוסיה: "...הנה חרגה ובאה מארץ ישראל התוצרת הספרותית, הלאומית, החינוכית, הראשונה: "עברית בעברית" שם ספרו של יצחק אפשטיין. שיצא בוארשא, תרס"א "לפי הטף" שם סדרת ספרי לימוד מאת דוד ילין ...אכלנו את הספרים על אותיותיהם הגדולות, המשונות קצת בצורת הדפסתן, ועמדנו על השאלות: 'מה זה?', 'ומה זאת?' והתחלנו להבין, שהמלים 'כן' ו'לא', 'על' ו'קסת' או 'דיתה' ו'די', נקנות דוקא על פי שאלות, ישרות והפוכות, חיוביות ושליליות... אם כן - זה חלקן וזאת דלת, זה ארון, וזאת מיטה, זה שולחן, וזאת מגרה... הלא מתקופה זו הפול בא אחר כך! הלא זוהי תקופת הרת הציונות ותחיית הלשון העברית גם יחד. הלא ממנה פיוה, ממנה יתד לכל הפניין המחודש של האומה, לכל התגברות התנועה היהודית הלאומית בכל ארצות אירופה ואמריקה, לכל רשת בתי הספר העממיים והתיכוניים עם פעולתה הכפירה של 'תרבות' ברוסיה, שבאה אחר כך!"¹⁰

10. ספר היוכל של הסתדרות המורים (תרפ"ט), עמ' 254.

פרק ד: ההברה והמבטא

"אם קביעת מונחים חדשים הייתה דבר קשה – היה קשה ממנה תיקון המבטא" מספר ר' דוד ילין על הימים הראשונים של ועד הלשון. "פי ירושלים, עיר הקודש, עיר של קיבוץ גלויות, שכל המבטאים השונים, היותר קיצוניים, נמצאים בה: מן המבטא הליטאי עד הספרדי, ומן הוולגיני עד התימני והפרסי. בירושלים זו היה צריך לקבוע מבטא אחד, כדי שיאחד את הדוברים עברית. ואמנם על פי טבע העניינים היה המבטא המזרחי – המבטא החי בין הספרדים – לשפת הדיבור, ומירושלים נפוץ המבטא הזה לכל דוברי עברית בארץ"¹.

מה היה טיבו של 'מבטא מזרחי' זה? על כך אנו למדים מהרצאותיהם של אליעזר בן-יהודה ודוד ילין באספת היסוד של הסתדרות המורים בגדרה בתרס"ג.

"ההבדלים היסודיים בין שתי ההברות האשכנזית והספרדית" המה במבטא הקמץ הגדול והחולם, שהמזרחיים מבטאים את הקמץ הגדול כפתח, והחולם כקמץ אצל המערביים, והמערביים יבטאו את הקמץ הגדול כחולם של המזרחיים, והחולם כמו הצירה של המערביים עצמם בקימוץ השפתיים... ההבדל בין הצירה והסגול בשתי ההברות הוא כל כך קטן, עד שאין כמעט צורך לדחות בעבורו את ההברה הספרדית מפני ההברה האשכנזית, ונוכל לבטא את הצירה כמבטא האשכנזים"²,

1. 'לקט תעודות', עמ' 27.

2. שם, עמ' 160.

אומר בן-יהודה. פן ממליץ בן-יהודה להבדיל בין הט' והתיו הדגושה, בין הח' והכ' הרפויה, בין ה'קוף' והכף-הדגושה, שהאשפנוים לא יבדילו ביניהן כלל, בעוד שעל פי ההברה הספרדית יש הבדל ממשי...³. בסוף הרצאתו משבח בן-יהודה את השתדלות האשפנוים לדבר בהברה המזרחית בהיפגשם יחד עם הספרדים⁴.

דוד ילין אינו נוקט עמדה חד-משמעית ומציע: "א) להחליט כי אין רע לתחיית הלשון גם אם ישנן הברות שונות. ב) בני הגולה ידברו במבטא שהם רגילים בו, פי רק על ידי זה תוכל הלשון להתפשט יותר במהירות. ג) כי בני ארץ ישראל יקבלו את המבטא הספרדי רק מפני צלצולו הנעים לאוזנם, וגם אותו צריך לנקות משיבושיו על ידי ועד שייקבע לזה"⁵.

ההחלטה לא נתקבלה באותו מעמד, אבל באספת ועד הלשון בתרע"ג מחליטים לקבל את מבטא האותיות פלהלן:
 ב' רפוייה - W גרמנית. ו - וו ערבית, W אנגלית. ח - מן הגרון, כאות חא (בלי נקודה) הערבית. ט - במלוא הפה, כמבטא טא הערבית. ע - מן הגרון, פהברת אות זו בערבית.
 צ - Z גרמנית. ק - במלוא הפה, כמבטא האות קף הערבית.
 ת רפוייה - תא (בג' נקודות) בערבית, th אנגלית. וכן החלטה הלכה למעשה לבטל את הדגש הקל באותיות ג ד בראשית המלה או אחרי הברה מורכבת⁶.

3. שם, שם. 4. שם, עמ' 161.

5. שם, שם. 6. שם, עמ' 163.

לגבי רוב ציבור ניתן לומר, שהחלטה זו, לפחות בנוגע לר' ולת' הרפויה, הייתה בבחינת הלכה ואין מורים פן. גם הט' והק' השתוו יותר ויותר במבטאן עם הת' ועם הפ' בפני רבים. מפל מקום, כשנתבקשה האקדמיה ללשון העברית בתשפ"ד לחוות את דעתה על המבטא הרצוי בשידורים, בפגישה בין חבריה לבין אנשי 'קול ישראל', הייתה דעת רוב המשתתפים בדיון (ובהם הפרופ' ז' בן-חיים, הפרופ' א' גרב'ל ומר מ' שלי מטעם האקדמיה), שצריך "להקפיד על הגיית ח' וע' ודגש חזק ושווא גע"7.

7. 'על המבטא העברי ב'קול ישראל'', 'לשוננו לעם' קמו-קמו, עמ' 17.

פרק ה: כתיב ותעתיק

שאלת הכתיב העברי – אם צריך הוא להיות 'חסר' או 'מלא' – העסיקה הרבה את ועד הלשון ואת האקדמיה. כמה וכמה פעמים ישבו חכמי הלשון על מדוכה זו, קבעו מסמרות, עקרום, וחזרו וקבעום.

תחילה דרך פתיבה אחת הייתה, כתיב 'חסר'. כך כתבו גם דברים מנוקדים וגם דברים לא מנוקדים. כתיב זה היה נהוג בעיתונות ובספרות עוד מימי ה'השכלה'. תנועת ההשכלה, שחידשה את פני הספרות העברית, ביקשה להחיות את שפת הנביאים והעלתה על נס, בתקופתה הראשונה, את סגנון התנ"ך. חיקוי סגנון התנ"ך גרר ממילא גם חיקוי כתיב התנ"ך, שהוא חסר ביסודו.

גם ועד הלשון בתקופתו הראשונה, אף סופרי ישראל, המורים והעיתונאים נהגו שנים רבות לכתוב בכתיב חסר בעיקרו. ד' ילין וא' בן-יהודה המליצו, לפני כשבעים שנה, להקפיד על כתיב אחד שוה, כתיב דקדוקי, הן בניקוד והן בלא ניקוד¹.

ככל שנתרבה השימוש בלשון העברית, נשתלבו אל היסודות המקראיים יסודות מאוחרים יותר, בעיקר של לשון חז"ל. בספרות חז"ל וכן בספרות מאוחרת יותר של ימי הביניים הכתיב מלא יותר מאשר במקרא, וכך נעשה גם הכתיב העברי בספרות ובעיתונות מלא יותר, ויוצרי הסגנון העברי החדש בסיפיר – בעיקר מנדלי מוכר ספרים וביאליק, במאמר – בעיקר אהרן-העם החלו להוסיף ויזין

1. 'לקט תעודות', עמ' 170–172.

וי'דין בכתיבם. שוב חזרה אל הספרות העברית התופעה, שהייתה אופיינית למעשה דורות רבים: כתיב מנוקד 'חסר' לפי כללי הדקדוק, וכתיב לא מנוקד מלא, אם מעט ואם הרבה. שנים מספר לפני קום המדינה החל ועד הלשון בדיונים בשאלת הכתיב. בדיונים אלה שיתף הועד סופרים, מורים ובלשנים רבים. לבסוף, בתש"ח, הוחלט להנהיג כתיב מלא, לפי כללים וסייגים ברורים, בדברים שבכתב שאינם מנוקדים².

גם האקדמיה עסקה הרבה בבניה זו, אף שיתפה בדיוניה את הציבור. דעות שונות הושמעו. הללו ביקשו להרחיב את מילוי הכתיב והללו לצמצמו, אחרים ביקשו להנהיג בו תיקונים ולהוסיף בו סימני תנועות, והיו אף שדרשו להנהיג כתיב מלא גם בדברים מנוקדים.

שוב נפלה הכרעה בניסן תשפ"ח. האקדמיה סמכה את ידה על כללי הכתיב הלא מנוקד, שהציע ועד הלשון בתש"ח, והכריזה על "שתי דרכי כתיבה... האחת בניקוד, והאחרת שלא בניקוד". בכתיבה חובה לנהוג לפי כללי הדקדוק המקובלים, ובכתיבה שלא בניקוד צריך להוסיף י'דין וי'וין לפי הכללים, שקבע ועד הלשון בתשפ"ח³. ועד הלשון והאקדמיה ייחדו דיונים אף לשאלת התעתיק.

2. שם, עמ' 173-174.

3. שם, עמ' 175. המזכירות המדעית של האקדמיה ללשון העברית מפרסמת עתה מהדורה חדשה של כללי הכתיב הלא מנוקד, בצירוף תרגילים לאימונים. חוברת זו, שמונים שנה, נדפסה לפי כללים אלה.

שתי פנים לשאלה זו: תעתיק מעברית לכתב לאטיני, בעיקר של שמות פרטיים של אנשים ומקומות, ותעתיק מלשונות אירופה לכתב עברי, לא רק של שמות אלא אף של מלים מלשונות אלה, הנהוגות בעברית של ימינו.

על כללי תעתיק מעברית לכתב לאטיני החליטה האקדמיה בתשי"ז. הכללים נתפרסמו ביזכרון האקדמיה ללשון העברית, ג-ד, לתשט"ז-תשי"ז. נקבע תעתיק פשוט לשימוש עממי, במודעות, בשלטים, במפות שימושיות וכיוצא בזה, ותעתיק מדויק יותר לשימוש בקאטאלוגים, בשערי ספרים, במפות מדויקות וכיוצא בזה.

כללי התעתיק הפשוט מונהגים והולכים בשלטי רחובות ויישובים של מדינת ישראל. הנה מספר דוגמאות של שמות יישובים ותעתיקם בלאטינית, כפי שקבעה ועדת השמות הממשלתית לפי כללי התעתיק הפשוט:

ה-1 נכפלת, שהרי דגושה היא בדגש חזק	Allonim	-	אַלוֹנִים
כ רפה = kh	Elyakhin	-	אֵלְיָכִין
ק = q	Elyaqim	-	אֵלְיָקִים
צ = z	Omez	-	אֶמֶץ
מציין ע או א שאחרי שוא נח.	Efal	-	אֶפְעַל

אַשְׁדוֹת יַעֲקֹב - Ashdot Yaaqov ע שלא כנ"ל מתעתיקים רק את תנועתה.

אֶשֶׁל הַנָּשִׂיא Eshel Ha-Nasi – תן דעתך לתעתיק היא

הידיעה: Ha = (בנפרד מן השם)

בְּאֵר מְנוּחָה Beer Menuha – תן דעתך לתעתיק ח = h

בֵּית שְׂקִמָּה Bet Shiqma – ה שבסוף מלת שקמה, סימן

הנקבה, אין מתעתקים, שהרי אינה נהגית

דְּבַרְתָּ Daverat – שהרי הקמץ בדל"ת גדול הוא

והשוא של הבי"ת נע.

וְרָדִים Weradim ו = w

בימים האלה דנה האקדמיה ללשון העברית בקביעת פללי

תעתיק לעברית של שמות לועזיים של אנשים ומקומות, ואף של

מלים לועזיות המצויות בספרות ובעיתונות העברית.

פרק ו: 'מלים חדשות' בעיתונים

בשנים הראשונות לתחיית הדיבור העברי ולחינוך העברי אחז בולמוס של יצירת 'מלים חדשות' לא רק את פעילי ועד הלשון, אלא אף חוגים רחבים יותר. אחד-העם, בשבתו עם עסקני הלשון בארץ בתרע"ב, התאונן, שלפני כן בתר"ס, בהיותו בארץ ישראל, מצא בה "בתי חרושת אחדים לעשיית הלשון, ובראשם זה של בן-יהודה... עתה מצאתי בכל בית ספר בית חרושת לעשיית ויצירת מלים. כל מורה בורא ומחדש כרצונו ודעתו...¹. ודוד ילין אמר: "אינני אומר ליחס כל שכלול הלשון ומילוי חסרונותיה רק לועד הלשון. הרבה חידשו המורים, הרבה חידשו הסופרים, אך ועד הלשון היה המוסד היחיד, שעיקר תכליתו היה חידושי מלים ובזה עסק כל הימים בתור חובה"². אלא שבפעולתו של ועד הלשון היו פעמים הפסקות ארוכות. כבר לאחר שנתו הראשונה, תר"ן, חלה הפסקה של יותר משתים עשרה שנה. בשנים האלה, כמובן, לא חדלה התרחבות שפת הדיבור להתפתח, ומלים רבות חדשות למושגים שונים נקבעו – לא על ידי ועד, כי אם על ידי סופרים וחכמים, מורים ורופאים, שקביעת מלים הייתה נצרכת להם לרגלי² עבודתם במקצוע הספרות לכל אחד ואחד. את המלים המחדשות היו מפרסמים כפעם בפעם ב'הצבי', ב'האור'

1. 'לקט תעודות', עמ' 36. וא. שם, עמ' 153–154.

2. שנים רבות נהגו הסופרים לומר 'לרגלי' כמלת סיבה, ולא 'לרגל', כפי שרגילים לומר כיום. ראה חוברתי 'לשון בתחייתה', עמ' מו-מט.

עיתונים שהוציא א' בן־יהודה, ב'הארץ', ב'מירושלים' קבצים לספרות,
שערך והוציא זאב יעבץ בירושלים ובורשה ובקבצים שונים. ורבות מאוד
הן המלים, שנכנסו אז בחיים ונקלטו במוח המדברים ונקבעו
בשפת הדיבור ולא נודעו כי חדשות הן, מקרוב באו – אות הוא
כי החיים היו צריכים להן³.

הנה קצת ממלים אלה, שנתפרסמו בעיתונות הימים ההם
ונתקבלו! לפי סדר השנים של 'הופעתן'. קצתן עתיקות הן, אלא
שמחדשיהן העלון מנשייה וקבעו להן משמע ברור ומוגדר.

בשנת תר"מ מפרסם א' בן־יהודה ב'מגיד משנה' את
חידושו מילון⁴ במקום 'ספר מלים'.

בתרמ"א מתפרסמת ב'חבצלת' לראשונה הידיעה על
מבחן⁵ בבית ספר בירושלים.

בתרמ"ב משרבב בן־יהודה ב'חבצלת' את חידושו זמזם⁶.

בתרמ"ה מתפרסמות ב'הצבי' המלים גד ביימ⁵ שזון⁶
של א' בן־יהודה.

בתרמ"ו מפרסם פינס ב'הצבי' את המלים חנקן זרחן⁶.

בתרמ"ז מתפרסמות ב'הצבי' המלים כחול, כתום⁶,

יצירתם של ילין ויעבץ, מטרייה, שמשייה של בן־יהודה⁶.

3. 'לקט תעודות', עמ' 28.

4. ב'לשונונו לעם' מתפרסמת סדרת רשימותיי 'מחיי המלים',
שבה מובאים 'סיפורי' חידושי מלים. על 'מילון' סיפרתי ב'לשונונו
לעם' קעה. בהערות הבאות יצוין רק מספר הקונטרס.

5. קפג-קפד. 6. קעג. 6א. ה'סיפור' יתפרסם אי"ה

ב'לשונונו לעם'.

בתרמיח מתפרסמות ב'הצבי' המלים ליטף, רציני⁷,
שחצנות, אנוכיות⁸, ריבה⁹ של בן-יהודה.

בתרמיט מפרסם א' בן-יהודה בעיתונו 'הצבי' את חידושו:
פרנה¹⁰, נזלת¹¹, פסיות¹², מכתבה¹³, תאורה¹⁴.
וכן מתפרסם באותה שנה החידוש מברשת⁵¹.

בתרניא מפרסם יעבץ בקבציו את חידושו: כלבלב,
חתלתול¹⁴, מגפיים, מקטורן¹⁵, רהיטים¹⁶, אופי,
צוארון¹⁷, כובע, מחרתיים¹⁸, חיסכון¹⁹. חידוש בן-
יהודה מדרכה, מסבאה²⁰, תרגיל²¹, רשמי, משרד²²
מתפרסמים ב'האור'.

בתרניב מפרסם יעבץ בקבציו את חידושו: תעריף²³,
אחוז²⁴, אורח, פֶּעַךְ²⁵, ובן-יהודה ב'האור' את
תערוכה²⁶, שמיכה²⁷, מנשר²⁸. ב'המליץ' מתפרסם
החידוש 'תלוש'²⁹.

בתרניג, ב'פרי הארץ' של יעבץ, מתפרסם החידוש
תריסר³⁰ וב'האור' קטר³¹ של ד' ילין, וכן רפבת³¹,
נוצם, אדיש, אדישות, ארגיל³², סרט, ממחטה,
גנדרנית³³, מגבת³⁴, מעניין, דרבן, עֶקב, מפה.

-
7. קעג. 8. קעה. 9. קפו. 10. קעו-קעז. 11. קעה.
12. קפח-קפט. 13. קצג. 14. קצו-קצז. 15. קפו. 16. קפח-קפט.
17. קעה. 18. קעו-קעז. 19. קפא. 20. קפו. 21. קעו-קעז.
22. קפג-קפד. 23. קעג. 24. קעה. 25. קעו-קעז. 26. שם.
27. קפא. 28. קפו. 29. קצג. 30. קעג. 31. קסז-קסח.
32. קעו-קעז. 33. קפג-קפד. 34. קפא.

וילון³⁵, שעמום, שפעת³⁶ - כולם של בן-יהודה. אף
שגריר³⁷ של י"מ מיכלין וזחל במשמע הנהוג בימינו³⁸ של א'
ספיר.

בתרניד מפרסם יעבץ בקבציו את חידושו: סיגל,
הסתגל, שעונית³⁹, מזודה⁴⁰. ב'הצבי' מתפרסם חידושו
של יהודה גור, אז גרובסקי מושכות⁴¹. שם גם מגדיר בן-יהודה
את המונחים קערה, צלחת⁴¹ ומחדש את המלה קטיפה⁴².
בתרניה מפרסם א' ספיר את חידושו נדודה⁴³ ויעבץ
מפרסם ב'מציון את השמות כספת, צבר⁴⁴ וכן את הפועל
סרג⁵¹.

בתרניו, ב'האור', מקבל חידושו של בן-יהודה תזמורת
את משמע ימינו, וכן נקבע משמעה החדש של המלה מנגינה⁴⁵.
בתרניו מחדש בן-יהודה ב'האור' את המלים: טקס⁴⁵,
גמישות⁴⁶, וב'הצבי' אקדח⁴⁷, טרי⁴⁸, וד' ילין מגן על
חידושו רובה⁴⁷.

בתרניח מתפרסמת המלה אדיבות של א' בן-יהודה⁵¹.
בתר"ס מפרסם א' בן-יהודה ב'השקפה' את חידושו
זהות⁴⁹, אף חידושו אדה⁵⁰, חיידק^{6א}. מטבח,
ראינועי⁵¹ נזכרים בעיתונו.

35. קפו. 36. קפח-קפט. 37. קפא. 38. שם.
39. קצג. 40. קפג-קפד. 41. קצג. 42. קפח-קפט. 43. קסז-
קסח. 44. קצג. 45. קעא-קעב. 46. קעו-קעז. 47. קצג.
48. קצו-קצז. 49. קעא-קעב. 50. קצו-קצז. 51. רא-רב.

בִּתְרַס־ב מוֹפִיעָה בִּהִשְׁקָפָהּ הַמְּלָה אֲמוֹנֹת⁵¹.
בִּתְרַס־ג מְבִיא לְעוֹלָם מ' אוֹסִישְׁקִין אֶת הַמְּלָה הַסֵּת דְּרוֹת⁴⁹,
וְעוֹרֵךְ 'הַמְּלִיץ' מִסְבִּיר לְקוֹרְאָיו אֶת פִּירוּשׁ הַמְּלָה הַחֲדָשָׁה
תַּעֲמוּל⁴⁹, שֶׁהַסּוֹפֵר ר' בְּרִיִּינָן מִשְׁתַּמֵּשׁ בָּהּ. שִׁשׁ קִנְטְרוֹבִיץ
מְצִיעַ בִּהַמְזַרְח' אֶת הַמְּלָה מִדְּחוּם⁵².
בִּתְרַס־ד מִתְנוֹסֶסֶת הַפּוֹתֶרֶת הָאֶפּוֹנָה בִּהִשְׁקָפָהּ שֶׁל
בֶּן־יְהוּדָה⁵¹.

52. קצג.

פרק ז: ועד הלשון בפעולתו

ועד הלשון העברית נועד להכשיר את הלשון העברית לשימוש בתור לשון מדוברת בכל ענייני החיים, בבית, בבתי הספר, בחיים הציבוריים, במסחר ובקניין, בחרושת ובאמנות, בחכמות ובמדעים¹. לפיכך לא נמנע מלהכריז, שתפקידו לקבוע מלים חדשות בספרותנו וליצור יצירות חדשות... פי פה, בארץ, במקום ששפת הדיבור מתפתחת מיום ליום, בזמן שהיא מתרחבת ומתפשטת באופן טבעי, במקום שיצירות השפה נעשות כמעט מעצמן – ובשביל זה לפעמים גם באופן לא יפה, אין אנהנו רשאים לחפות עד אשר יבואו בלשנים מומחים ומוכנים לאותו דבר, ומי שהיכולת בידו צריך לעצור בעד הרעה, שלא תצא שפה המונית ביותר, וצריך לקבוע מלים חדשות ויפות... על פי חוקי מדע הלשונות².

רשימות המונחים, שנתפרסמו בשש המחברות של זכרונות ועד הלשון בשנים תרע"ב–תרפ"ח, מסמכים רשמיים ראשונים הם לחידושי הועד.

תחילה נהג הועד לסוג את חידושי או קביעותיו לחמישה סוגים, וסימן מיוחד נתן בצדו של כל סוג וסוג. ואלה היו הסימנים שהשתמש בהם הועד להראות מקור המלים:

- * תלמוד ומדרשים.
- ° הספרות שאחרי התלמוד.
- מלה מחודשת לא ע"י הועד.

1. 'לקט תעודות', עמ' 31.

2. שם.

0 מלה מהספרות, שנקבעה למשמעת

זו ע"י הועד.

o מלה מחודשת ע"י הועד³.

מלים, שהובאו ללא כל סימן, עתיקות הן בלשון, ומקורן בעיקר בתנ"ך.

קצתן של המלים האלה, שפרסם ועד הלשון בארבע עשרות שנותיו הראשונות, אינן מקובלות כיום, וקצתן אף לא נתקבלו אז, כשנתפרסמו. אך רבות מהן נשתרשו בחיי היישוב בארץ, עברו אל הספרות והעיתונות העברית בתפוצות הגולה, והן כיום מלים שגורות ומורגלות בפינו ואף גלשו מהתחום המקצועי, שנקבעו לו, אל תחומים אחרים.

במונחי החשבון למשל, שנתפרסמו בתרע"ב, למדנו להבחין בין מספר לבין ספירה ולדעת, מה חיבור ומה חיסור, מה סכום ומה שארית, מה כפל ומה חילוק, מה מאית ומה אלפית, ונתחדשו לנו מושגים כי חס ישר והפוך, צמצום שברים ועוד כיוצא באלה.

במונחי ההתעמלות נתפרסמו לראשונה בתרע"ב, ועד היום מוסיפה האקדמיה לעסוק במונחי תרבות הגוף, ומר צבי נשרי - אז אורלוב - שהיה העושה והמעשה הראשון בתחום זה משתתף אף עתה בפעילות בועדה זו למדנו על עמידת ידיים ועל עמידת ראש, על שכיבת פרקדן ועל הטית גו, על פתיחת רוחים ועל סגירתם, על קיפול ידיים ועל שיכולן. אף

3. 'זכרונות ועד הלשון העברית', מחברת א', עמ' 23.

הפקודות הימן! השמאל! קדימה! עמוד! נוה! -
ימיהן כשישים שנה.

ועד הלשון קבע לראשונה את שמות 'הצמחים המצויים
בארץ', ובזכותו מכירים ילדי ישראל דמומית, חלמית,
חרצית, חצב, ירוקת החמור, פלנית, פרפום,
פוכבית, נרקיס, פרג, פעמונית, קחון שם זה, קחון,
הלקוח מהערבית, לא מצא חן בעיני י' פיכמן, שסבר, וכמוהו גם אחרים כגון
א"מ ליפשיץ, שיש לצמצם את השפעת הערבית על לשוננו החדשה⁴, רק פת,
שן האריה ורבים רבים אחרים.

מן התבשילים וכלי הבישול, שאת שמותם קבע ועד הלשון
אז, נזכיר שמות כגון אוזני המן ד"ר שמעון ברנפלד קבל על 'המלה
ההמונית הזאת... הצורמת את אוזניו⁵ אטריות, דובשן, פיסן,
פֵּעַך, פרוכית, צנימים, קציצה, ריבה, מַצָּקָה...
בתרע"ג, כשעסק ועד הלשון במונחי המנורה מנורת הנפט של
אותם הימים חידש את המלה ידית, המשמשת כיום בתחומים
שונים רבים.

בתרע"ד, כשקבע ועד הלשון את שמות 'כלי הבית
(רהיטים)', חידש, לבד מן המלים רהיטים, ריהוט, גם
מלים כגון מכתבה, מגרה, מזנון, מלתחה, פילה
יריעות כעין אוהל סביב למיטה להגן מפני יתושים' וקבע את משמעותם
של פר ושל פסת "כסת: כיס ממילא מוכין שהשוכב שם מראשותיו; כר:
המצע הארוך ששמים תחת כל הגוף לשכב עליו". כיום נתחלף שימושן.

4. 'לקט תעודות', עמ' 156.

5. שם, עמ' 138.

ברשימת מונחים, שנתפרסמה בתרפ"א, אנו מתודעים
 לראשונה אל אבזרי החשמל הידועים תְּקַע וּשְׁקַע ההגדרה שם:
 "שתי הקצוות של שתי השפופרות, שהאחת נכנסת לתוך השנייה", אל פְּלֵס
 הַמַּיִם, הידוע כיום בעיקר לבנאים, ואל הפועל תַּחַח.
 בתרפ"ח מתפרסמים בין השאר השמות מְקַדְח, נדבך,
 חָצֵץ, מְרַק דְּבֶק לשמשות החלון, התואר נקבובי והפועל
 עֲרֵבֵל. במונחי גרות: מְרוּט פוליטורה, מְשֻׁרֵית,
 שְׁלֵבִים "הפסים המפרידים בין שמה לשמה" והפועל הִלְחֵם.
 במונחי הבראת מעונות: אֶסְלֵה "הכיסא שיושבים עליו לעשות
 הצרכים". בגיאוגרפיה מתפרסמים בין השאר התארים חֲדִיר,
 נְדִיר, אֶטִים, פְּחוּס והשמות קֶרְחוֹן, מְצַרִים, מְפָרֵץ,
 לְשׁוֹן יָם מְפָרֵץ קֶטֶן, מְצַפֵּן, תְּרָשִׁים, תְּבֵלִיט, צִיר
 (pole), קוֹטֵב (axis) וכיום נתחלפו היוצרות. בכימיה הכתיב
 היה או חימיה: חֶרְסִינָה, גֶּשְׁתָּה, חֲצוּבָה, מְבַחָנָה,
 מִשְׁפָּךְ, וְשִׁמּוֹת הַיְסוּדוֹת מִיָּמֵן, חֲמִצָּן, חֲנֻקָּן, פְּחֲמָן,
 זֶרְחָן, צוֹרָן...

פרק ח: שאלת הרחבת הלשון

כל זמן שהלשון משמשת רק לדברים שבכתב, רק לצורכי ספרות מוגבלת, ולא לצורכי יום-יום ממש, אפשר להסתפק במה שיש בה, אפילו מצומצמת היא במספר מליה ומושגיה. אך משעה שנעשית היא לשון דיבור, לשון מגע ומשא בין הבריות, לשון הבית, הרחוב, השוק ובית הספר, לשון עיתון החדשות היומי, מחריף המחסור במלים. אין אפוא תמה, שחברי ועד הלשון, בעיקר בתקופתו הראשונה, היו להוטים אחרי יצירת מלים. להיטות זו הייתה גם נחלתם של בני היישוב בארץ בכלל, ו"כל סופר וכל מורה" היה מנסה את פוחו בהמצאת מלים. פשגלגו הסופרים והעסקנים העברים בחוץ לארץ על הועד העוסק ב'פבריקה של מלים' ועל חבריו שהם 'מרחיבים-מחריבים' את הלשון, ענו להם חכמי הלשון הירושלמים:

"קל מאוד לכם, אתם הסופרים היושבים בחוץ לארץ, להסתפק במה שיש כבר בלשון. אתם לא קיבלתם עליכם את חובת הדיבור העברי. כל עניינכם עם הלשון הוא רק עניין שבכתב, פתיבת ספרים ומאמרים, שירים וסיפורים. אתם מייפים דבריכם במליצות לקוחות מהתנ"ך ומתקשטים בנוצות זרות, ואלה מכם הכותבים פרוזה אינם מרגישים מחסור בלשון, ראשונה: מפני שאינכם מדברים על הריאליה של הדברים שבחיים, הנכם פותבים סיפורים ומאמרים וכל מיני דברים אחרים. שנית: אם במקרה חסרה לאחד מכם איזו מלה, אתם מחסירים את כל המאמר שהייתה צריכה לבוא בה. וכן הדבר במי שמתרגם משפה זרה לעברית, אשר לו בודאי חסרות מלים

שונות. הוא מותר על כל המשפט, ומי ילך וישוה את דברי המתרגם למקור וייוכח כי חסרים אילו משפטים בספר שלם? אבל אנחנו, בני ארץ ישראל, הרוצים להחיות את לשוננו, בפנינו ובפני ילדינו, אנחנו מוכרחים להמציא את כל החסר לגוי דברי דוד ללין¹.

הדיון בשאלת 'הרחבת הלשון' לא סר שנים רבות מעל דפי העיתונות העברית בארץ ובגולה. אחד-העם, ראש המדברים בתנועת התחייה, שמאמרו הראשון 'לא זה הדרך' נתפרסם בתרמ"ט, שנת ייסודו של ועד הלשון, נקט תחילה עמדה ביקורתית חריפה כלפי הרחבת הלשון: "סלסלו את המחשבה, והיא תרומם את הלשון"... "לא עניות הלשון הוא החסרון הדורש תיקון ראשונה, כי אם עניות הדעת בספרותה"... "וההרחבות המלאכותיות הנעשות בה (בלשון) על ידי הצעות מיוחדות לא תועלנה הרבה"². בכל זאת, כמו בעניין החינוך העברי ראה לעיל פרק ג. נתרכך אחד-העם אף כאן. לאחר שנים הכיר בחיוניותן של המלים החדשות, וכשנאלץ לכתוב רפבת חידוש-לשון של א' בן-יהודה בעצה עם ד' ללין³, במכתבו לסופר א"א דרויאנוב בתרס"ה, הוא מעיר: "בעל פורחנו אנו צריכים ללשון ירושלמית"⁴. לאחר מספר שנים,

1. 'לקט תעודות', עמ' 152.

2. שם, עמ' 126.

3. 'לשוננו לעם' קסז-קסח, ברשימתי 'מחיי המלים'.

4. ראה חוברתי 'לשון בתחייתה', 'לשוננו לעם' קסט-קע, עמ' טז.

בתרע"ב, משתתף אחד-העם בישיבה המסדירה את ענייני ועד הלשון⁵, ובסוף ימיו אף נבחר לחבר בו.

ויפנה חריף ניטש בתרע"ב בין ד"ר שמעון ברנפלד תר"ך-ת"ש. סופר פורה ביותר בעברית, חוקר מקרא ותולדות ישראל לבין ד"ר אהרן מאיר מזיא תר"ח-תר"ץ. רופא, מראשי ועד הלשון. ברנפלד טען בין השאר: "לעשות את השפה העברית שפה מדוברת במונח הרגיל - זה לפי דעתי נמנע גמור. עוד לא אירע זה לשום שפה בעולם... כי יחיו אותה מאחר שחדלה להיות שפה מדוברת. כלי זכוכית שנשבר שוב אין לו תקנה ושפה שחדלה התפתחותה הטבעית ופסקה להיות חיה בפי העם, תהיה לפי הדוגמאות ההיסטוריות שפה היסטורית ספרותית, דתית, אבל לא שפה חיה, עממית"⁶. אבל מזיא משיב לו בחרפות ומזכיר לו, שאפילו אחד-העם 'הספקן הגדול' כבר משוכנע שה'בלתי נמנע' הוא חיון טבעי, שמציאותו מוכרחת וביטולו לא יצויר עוד... מי יתן ויבוא גם... הד"ר ברנפלד לארץ ישראל, והיה כשמעון באונזיו... את הדיבור העברי החי והשוטף בפיות אלפי נערים ונערות בבתי הספר הנמוכים והתיכוניים, - וצררה גם אותו רוח התחייה בכנפיה והבין את אשר לפניו, ועזב את לעגו ואת פעסו ונוסף גם הוא על 'מניחי הלשון', וארח גם לחברה עם בעלי ה'פבריקה לחידוש המלות' דמתקריא 'ועד הלשון'⁶.

5. 'לקט תעודות', עמ' 36-39.

6. ויפנה ברנפלד-מזיא נתפרסם שוב ב'לקט תעודות' עמ' 135-

פרק ט: 'מלחמת השפות'

ערב מלחמת העולם הראשונה, בשנות תרע"ב-תרע"ד, ניטש בארץ מאבק על מקומה של העברית במערכת החינוך לשלביה השונים. המאבק נסתיים ב'מלחמת השפות', שהעברית יצאה ממנה וידה על העליונה.

בארץ הייתה פרושה אז רשת בתי הספר של חברת 'העזרה' של יהודי גרמניה. חברה זו, שראשיה היו בעיקרם יהודים מתבוללים, הפירה תחילה בערפה של העברית וקבעה לה מקום רחב בבתי ספרה. החברה גם ייסדה גני ילדים, שבהם הייתה העברית השפה השליטה והיחידה. אבל מעט מעט שינתה החברה את טעמה, צמצמה את מקומה של העברית והחדירה יותר ויותר את לימודי הגרמנית – למגינת לבם של מרבית המורים, וההתנגדות גברה והלכה. מכתבי מחאה, תזכירים, דרישות לביקורת תכנית הלימודים בבתי הספר של ה'עזרה' לא הועילו.

הנהגה הוחל בהכנות לייסוד ה'טכניקים' בחיפה ובית הספר הריאלי שעל ידו. ה'קוראטורים' חבר הנאמנים של המוסדות האלה החליט באוקטובר 1913, תחילת תרע"ד, שלא תיקבע שפת הוראה רשמית, שתוטל כחובה בכל המקצועות במוסדות האלה, וש'מדעי הטבע יהיו נלמדים בשפה הגרמנית, כדי ששפה זו, שהיא התרבותית ביותר, תשמש גשר להתפתחות המדע של העת החדשה'. כמחוקה ללשון העברית הובטחה לה בהחלטה 'תשומת לב מיוחדת, בהתאמה עם האופי היהודי של הטכניקים'¹.

1. 'לקט תעודות' עמ' 106.

החלטה זו עוררה התמרמרות והתרגשות רבה בארץ ובגולה. שלושת נציגי ההסתדרות הציונית – אחד העם, הד"ר חיאל צ'לנוב והד"ר שמריהו לוי – התפטרו מועד הנאמנים. האות ניתן, ותנועת מחאה עזה פרצה בארץ. הורים, מורים ותלמידים מכל בתי הספר התאחדו ויצאו באספות רבות עם להתקומם נגד דחיקת רגלי השפה העברית מפני הגרמנית. הייתה זו שעה של התרוממות רוח פללית, שכמוה יודעת כל אומה רק בזמן של סכנה לאומית. הסתדרות המורים דרשה להנהיג את השפה העברית 'בתור שפת ההוראה לכל המדעים', ומאחר שלא נענתה בחיוב, התפטרו רוב חבריה ממוסדות 'העזרה'. המאבק בין תומכי 'העזרה' לבין התנועה הציונית והיישוב החרیف. היישוב עבר מהגנה על השפה העברית לפעילות בהקמת בתי ספר עבריים. נוסד בית ספר ריאלי חדש בחיפה, נוסדו בתי ספר חדשים ביפו ובירושלים. כאן, בירושלים, הוקם גם בית המדרש העברי למורים, שאילו עברו כמעט כל תלמידי סמינר 'העזרה' ובראשם הסופר המורה והבלשן, ר' דוד ילין. ההסתדרות הציונית הכריזה, שהיא מקבלת על עצמה את עניין החינוך. חבר הנאמנים של 'הטכניקום' החליט החלטה שהיה בה ויתור גדול לדרישות הלאומיים, אבל המאבקים בארץ חייבו לדחות את פתיחת המוסד. בינתיים פרצה מלחמת העולם והפסיקה את כל עבודת חבר הנאמנים. עם גמר המלחמה, שתוצאותיה היו פה מרות לגרמניה, נפסקה לגמרי עבודת 'חברת העזרה ליהודי גרמניה' בחינוך בארץ, 'עבודה, שלמרות הצדדים השליליים שבה,

הכניסה גם דבר מה מן החיוב במפעל החינוך העברי... ועל זה תופר לטוב בתולדות החינוך הזה².

ועוד מתוך אחד יצא מֵעַז זה:

“על ידי מלחמת העברית נתפשט הדיבור העברי בירושלים במידה מרובה מאוד. הציבור הירושלמי, חניך כל בתי הספר השונים והמשונים, שֶׁה־הרוח לכל רעיון ציבורי לאומי, הוצא עתה מקיפאונו, והתחיל בדיבור העברי באופן אימפולסיבי, ומה שהיה לפני מלחמה העברית נחלת משפחות אחדות נעשה עכשיו לפרינציפיון ואופנה על ידי תלמידי בתי הספר העבריים, שעשו פרסום גדול לדיבור העברי³.”

2. כדברי יוסף עזריהו (תרל"ג-תש"ה), מורה, ראש הסתדרות המורים, מפקח, מנהל מערכת החינוך, ב'ספר היובל של הסתדרות המורים' (תרפ"ט), עמ' 93.

3. כדברי ח"א זוטא (ראה להלן עמ' מב). שם, עמ' 125.

פרק י: בימי 'הבית הלאומי'

לאחר מלחמת העולם הראשונה תרע"ד-תרע"ט נשתנה מעמדה המדיני של ארץ ישראל. הארץ, שהייתה נתונה עד כה לשלטון הטורקי, הוכרזה בעקבות הצהרת בלפור כ'בית לאומי' ליהודים. בידי בריטניה נמסר המנדט על הארץ.

החיים בארץ ישראל לבשו צורה אחרת ואתם גם הלשון העברית, אומר דוד ילין. 'ותחת אשר בימי המלחמה היה אסור להדביק מודעה ברחוב בעברית נהייתה הלשון העברית, בתוקף המנדט, לאחת השפות הרשמיות של הממשלה. והממשלה הייתה מוכרחת להתחשב בעובדה זו, החל מן הפתקה, שעל כל דלת ודלת של כל אחד מחדרי מחלקות הפקידות השונות, ועד העיתון הרשמי, שהיא מפרסמת, ועד כל המודעות, שהיא מדביקה ברחובות או שולחת לאנשים פרטיים, ועד לקבלת כל מיני פקטות של התושבים, או שמיעת טענותיהם בכתי המשפט. כל החיים הממשלתיים נהיו גם לעבריים¹.

ואמנם ההכרה בלשון העברית כאחת הלשונות הרשמיות בצד אנגלית וערבית הייתה למנוף רב עצמה להתפתחותה ולהתפשטותה. ועד הלשון לתקופת-מה שינה את שמו למדרש הלשון בבקשו לסמל בכך את העמקת פעולתו בחקר הלשון ואת הרחבת מסגרתה לממדים ממלכתיים עמד על משמר זכויותיה החוקיות של הלשון העברית וביקש להרחיבן, ואף תבען במפגיע מהשלטונות, ובייחוד מ'הנציב הראשון ליהודה', סיר הרברט סמואל, כיהן בנציבותו בארץ בשנות תר"ף-תרפ"ה. 'מדרש הלשון' קיוה, שסמואל 'יהיה

1. 'לקט תעודות', עמ' 56.

לארצנו, וגם ללשוננו, פנחמיה פחת יהודה בשעתו, כשם שנחמיה, ביחד עם בניין חומת ירושלים, הגדלת היישוב והטבת המצב הפלפלי של הארץ, קינא קנאה גדולה ללשון הלאומית, שתתחזק ולא תמוט מפני הדורות הבאים (נחמיה יג, פד), כך אָף הוֹד מעלתו הנציב העליון בכל דאגתו להרמת המצב המדיני והפלפלי של הארץ, פדי לסייע לבניין הבית הלאומי של עם ישראל בארץ ישראל, יקנא אָף הוא קנאת לשוננו ונתון ייתן את הערך המשפטי והממלכתי ללשון הלאומית, שהיא, ואָך היא בלבדה, מקור האחדות ומעיין היצירה המקורית של עם ישראל פולו².

ודאי שלא כל התקוות שתלו בנציב היהודי מטעם בריטניה נתגשמו, אך הימים שבין שתי מלחמות העולם היו ימים גדולים לארץ. רבבות העולים, שנהרו אליה, שינו את פניה תכלית שינוי. שירת הבניין והפרחת השממה עלתה מפל עבר. תרבות עברית חדשה צמחה עם צמיחתה והתפתחותה של הלשון העברית. יותחיית הלשון העברית בתור שפה מדוברת היא המתנה היותר חשובה שנתנה ארץ ישראל לגולה אמר דוד ילין. ואם ישנם בתי ספר למאות בגולה אשר שפת ההוראה בהם היא עברית, וישנם כיום במיש עולים רבים מהגולה, אשר ברגע דרוך רגלם על אדמת ארץ ישראל הם מדברים כבר בעברית פאחד ממנו, הן זוהי השפעת ארץ ישראל המדברת עברית. ואם היא והם יודעים לדבר בשפה על כל ענין מבלי הרגש איזה מחסור שהוא בלשון – הן כל זה הודות לאלפים רבים של מלים בכל מקצועות

2. שם, עמ' 54–55.

החיים, שחידש ועד הלשון העברית, נוסף על אלפי המלים שחידשו הסופרים³.

בשנת תרפ"ט אומר ח"א זוטא⁴ מחנך עברי, חבר ועד הלשון ומזכירו

בשנים תרע"ב-תרפ"א:

“וטבעיות השפה העברית בפינו ובפי ילדינו הרי היא כמעט גמורה ומוחלטת, וראיה לדבר, שאין אנחנו מתפלאים עוד על המהפכה היסודית הזאת שבחינו. שומעים אנו אלפים אלפים תיגוקות מפטפטים ביניהם עברית, יוצרים להם שפה חיה, זו שלא נשמעה כלל לפני שלושים-ארבעים שנה – ואוזנו אינה מרגשת כל זרות בזה. משתתפים אנו בשיעורי פסיקה וכימיה, בלימודי פסיכולוגיה והיגיון בפיתות הגבוהות של בית-ספר תיכוני – והדבר אינו מפליאנו כלל; מקשיבים אנו לנאומים עבריים חוצבי להבות – הן ניצוצות של מוסר ציבורי והן של אשדות, והן של תוצאות מדעיות אחרונות – ואין אנו מרגישים כלל בחידוש שבדבר; ואלפים צעירים וצעירות מתלקטים בבתי העם ובאספות מפלגתיות – מתנפחים, מתקוטטים, מרגישים, רבים ונצים בעברית יפה – והיש מי שיהיה הדבר לפלא בעיניו?”

בסיפוק סוקר זוטא את הישגי החינוך העברי בגולה פולניה, לטוניה, ליטא, אסטוניה, בולגריה, בסרביה, רומניה, וגם אמריקה, שגם בהן עשרות ומאות בתי ספר עבריים, – שכולם נוצרו ברצונה הטוב של האומה. רק רוסיה הסובייטית לא

3. שם, עמ' 56.

4. שם, עמ' 120.

נוכרה בין ריכוזי היהודים הגדולים, שבהם פעלה תנועת תרבות עברית ניכרת בין שתי מלחמות העולם. בה נזרה גזרת אלם על העברית.

בנעד הלשון השתתפו בפעילות מטובי הבלשנים והסופרים שביישוב העברי⁵. אף המשורר הלאומי חיים נחמן ביאליק, שעלה לארץ בתרפ"ד, שנה לאחר מות נשיאו הראשון של הנעד אליעזר בן-יהודה, עמד בראש ועד הלשון עד שנת פטירתו בתרצ"ד והאציל מרוחו היוצרת והמחדשת על פעולת הנעד ועל חיי הלשון בארץ.

עד שנתפרק ועד הלשון העברית והוקמה במקומו האקדמיה ללשון העברית בתשי"ד, שימשו בו כנשיאים או כחברי הנשיאות:

אליעזר בן-יהודה, תר"ן-תרפ"ג.

דוד ילין, תר"ן-תש"ב.

חיים נחמן ביאליק, תרפ"ד-תרצ"ד.

אליעזר מאיר ליפשיץ, תרפ"ו.

אהרן מאיר מזיא, תרפ"ו.

נפתלי הרץ טור-סיני (טורטשינר), תרצ"ד-תשי"ד.

מתשי"ד - נשיא האקדמיה.

יוסף קלוזנר, תש"ב-תשי"ד.

5. ב'לקט תעודות', עמ' 81 ואילך, נתפרסמה רשימת חברי ועד הלשון והאקדמיה תר"ן-תש"ל. ברשימה מאה ושלושים שמות חוקרי הלשון, הסופרים והמורים חברי המוסד העליון ללשון בשמונים השנה.

פרק יא: האקדמיה ללשון העברית

בלבה של קרית האוניברסיטה בירושלים עומד כיום משכנה של האקדמיה ללשון העברית, בית שמחה-זאב ומלפה ואלצמאן. לאחר שישים שנות פעולה של ועד הלשון העברית עד קום המדינה, ראתה ממשלת ישראל, ראה ועד הלשון עצמו, צורך להפוך את הוועד לאקדמיה. "עם קום המדינה, עם התרחבות השטחים, שבהם יש צורך לחדש יום-יום, איננו יכולים להספיק, שכל משרד יהיו לו אנשי מדע משלו, מומחי לשון משלו... יותר מאשר בשנים קודמות יש עכשיו צורך במוסד מדעי עליון, שהוא הוא יכונן את התפתחותה הטבעית של הלשון העברית..." אמר הפרופ' ב' דינור, שר החינוך של מדינת ישראל, בתשי"ג.¹

'חוק המוסד העליון ללשון העברית' נתקבל בפנסת בטיז באלול תשי"ג. לפי החוק "תפקיד המוסד הוא לכונן את התפתחות הלשון העברית על יסוד חקר הלשון לתקופותיה ולענפיה". מספר חברי המוסד יהיה לא יותר מעשרים ושלשה. "המוסד רשאי למנות חברים-יועצים ובלבד שמספרם לא יעלה על מספר חברי המוסד". פן רשאי המוסד למנות 'חברי כבוד'. "החלטות המוסד בענייני דקדוק, כתיב, מינוח או תעתיק... יחולו על מוסדות החינוך והמדע, על הממשלה, מחלקותיה ומוסדותיה, ועל הרשויות המקומיות".²

1. 'לקט תעודות', עמ' 65.

2. שם, עמ' 67-70.

האקדמיה פרסמה את תקנונה בו' באדר תשי"ד. לפי התקנון
מטרותיה של האקדמיה שלוש הן:

(א) לעשות לכינוסו ולחקירתו של אוצר הלשון העברית
לכל תקופותיה ושכבותיה;
(ב) לעשות לחקירת מבנה הלשון העברית, תולדותיו
וגלגליו;

(ג) לכון את דרכי התפתחותה הל הלשון העברית לפי
טבעה, לפי צרכיה ואפשרויותיה בכל תחומי העיון והמעשה,
באוצר המלים, בדקדוק, בכתב, בכתיב ובתעתיק.³
חברי האקדמיה והחברים-היועצים נבחרים, לפי התקנון,
מבין חוקרי לשון וסופרים עבריים.
מליאת האקדמיה מתכנסת לישיבה אחת לחודשיים,
ממרחשון עד סיון ועד בכלל.

מרבית עבודתה של האקדמיה – בועדות לקביעת מונחים
למקצועות השונים. בתשל פועלות באקדמיה ועדות למינוח
במקצועות: ספרנות, כימיה, ארכיאולוגיה, בישול, תרבות הנוף,
פסיכולוגיה, תעבורה, גסטרונומיה, יציקה, זואולוגיה, טכניקה,
קשר ואלקטרוניקה, גיאודזיה, הידרולוגיה, מכונות לעבודות
עפר, משאבות, נוטות, בלשנות (תחפיר), חזק חומרים,
ימאות, בנייה, הנדסת דרכים, יציקה, חקר עבודה,
עיבוד נתונים, עיבוד מים, בינוי ערים, פסיקה, רפואה,
משחק הברידג', ועדות לדקדוק (לשאלות שימושיות ולעניינים
שיטתיים), לתקנת הלשון, לכתוב, לכתוב שמות מחברים

בביבליוגרפיה ועוד. בוועדות משתתפים חברי האקדמיה וחבריה היועצים ומומחים למקצועות השונים, שאינם חברי האקדמיה. סיכומי עבודות הוועדות מתפרסמים במילונים וברשימות מונחים. בתשל פרסמה האקדמיה את החוברת מונחים עבריים למקצועותיהם, סקירת פעולתם של ועד הלשון ושל האקדמיה ללשון העברית בקביעת מונחים, תרן-תשל. בחוברת תוארו ההליכים בקביעת מונחים ובאישורם, וכן הובאו בסדר המקצועות שמות רשימות המונחים, שפרסם המוסד העליון ללשון מאז ייסודו, וצינו מקומות פרסומן. רשימות המונחים פורסמו בצורות שונות: בימי ועד הלשון בחוברות מיוחדות, במילונים מקצועיים, בזכרונות ועד הלשון (מחברות א-ר) וב'לשונו' (הכרכים א-ח יצאו בימי ועד הלשון, מיט ואילך בימי האקדמיה); בימי האקדמיה בזכרונות האקדמיה ללשון העברית, בתדפיסים מתוך ה'זכרונות' ובמילונים מקצועיים.

האקדמיה ומזכירותה המדעית מפרסמות כתבי עת קבועים אלה: א. זכרונות האקדמיה ללשון העברית, שנתון; ב. 'לשונו', רבעון לחקר הלשון העברית והתחומים הסמוכים לה; ג. 'לשונו לעם', קונטרסים עממיים לענייני לשון, עשרה לשנה; ד. 'למד לשונך', עלונים חודשיים לחידושי מלים ולתיקוני לשון.

האקדמיה מפרסמת גם מחקרים לשוניים, שועד הפרסומים שלה ממליץ על פרסומם.

לפני שנים מספר החלה האקדמיה בשיתוף מוסד ביאליק של הסוכנות היהודית ובתמיכת 'אבי המשך בישראל' וקרן

הזיכרון לתרבות ישראל בהכנת המילון ההיסטורי
ל לשון העברית, מילון מדעי פולל ומתאר את כל אוצר
הלשון העברית לפי רבדיו ההיסטוריים והסגנוניים, כפי שהוא
אצור במקורות הספרותיים והאחרים. היקפו של מילון זה
רחב הוא ביותר. צותי אנשי מדע עובדים בשיטות החדשות
ביותר, בהסתייעם במחשבים ובמכונות לעיבוד נתונים, בהכנת
מילוני העדים הלשוניים והמובאות מן המקורות, ועריכתם
בכרטסת המילון⁴.

עתיד מפעל זה לכשיושלם להיות מפעל בלשני למופת
של אוצר הלשון העברית לכל מליה על כל תמורותיהן
וחליפותיהן בספרות העברית העצומה בת אלפי השנים.

4. שם, עמ' 78-80.

פרסומים לשנת השמונים

לייסוד ועד הלשון

לקט תעודות לתולדות ועד הלשון והאקדמיה
ללשון העברית, תר"ן—תש"ל, ולחידוש

הדיבור העברי — 6. ל"י

מונחים עבריים למקצועותיהם, סקירת
פעולתם של ועד הלשון ושל האקדמיה
ללשון העברית בקביעת מונחים,

תר"ן—תש"ל — 1. ל"י

זכרונות ועד הלשון העברית, מחברת א'
(תרע"ב, מהדורה מצולמת) — 1. ל"י

שמונים שנה, תר"ן—תש"ל, מאת ר' סיוון — 0.70 ל"י

האקדמיה ללשון העברית